

Улувуска -- бүү күннэрэ

тууордуулар. Фотосессия тууымбээр дүйн ордук биллином-лек дүйннору пародийтак хаяртыссаң түспүүтгөрийн сэнгээрэн көрдүлэр. Ол курдук Мария Сициева эзэлэгээ, эзэлэгээ себүүзэн кербут «Девчата» кинонэгтэн Тоняны, Виолетта Гермогенова «Клеопатра» киною сурун геройин Клеопатраны үтүкээн түспүүтгөрийн бийрээтийн. «Ийн астайыг аюу» булдуудын жерүү тууымбээр нийээр 5 мун. ийнгэр ингэмтээж сарсыарданы аньштыгы астайшар „Американский зентрак”, блины, салад араас коруутгөрийн, этгээ булдуудын жори, фруктагтган смузин бэлгээтийн. Кир кусалар мининьгээ булдуудэлэгэрийн дүүлүүшүүр сүз съяндаланта. Бүгэндээ түүмчийн ижээснийг биллааччынын коруу бүлгэл.

финалисты Ирина Постникова и Татьяна Щербакова.

Марфа ПЕТРОВА

Биңизхэ сурыйаллар

КҮН АЙЫЫ САНААЛААХ УЧУГЭЙ КИҮИ ЭЛБЭХ

Бислигин сарсыярттын наацеялах дың автобус 8-к. 30 мун., 9 ч. 45 мун. рейстэринен кииндэс киирэ охосбут. Наадыбынын сипиност, тошторбуугуттар „жүгелестары”, МТС томторугар харбызалаабыл. Ошно баар мазайынынары уонна туоруур суушыры аша бараат, сүсөл жыныстыгар турал иуоластыбыл. Очоюю бигэр-бийбөт дынорборуул, ошорор миссангах эр бушчаллар, утуб санааларынан салайтаран тохтоон ошорлоннор, айных мунууттэнин дынебитигэр тизердэлдөр бу учугүйин, маҳтаплаацын! Очиююор Мурун Ыымшының калеэччигер дыназерин афары лайсан, томторбуугар төрдөлөордө утус. Талғәнбийттин буллубут даңызы юзгүммийин ким аялбытын көнсөри булса охосбут. Очоюю иккى ишни үерүүтү, маҳтала дуудаңдар күтүллар. Ошун минанылы дың киинехээ эйләр-салайгас сыйындан оре тутар үрдүк күлтүраллах дынунан сыйындыбын. Майдынынга бараары уулгуссанан хаамтакхыны, обо аймакдорообо-дышрастый бөөөпер. Од барыла – оскуусталар иштитирдэ. Томторбут салайчынызара бары даңызы бийгүйин жөр-жөтө көрөчтөр-хархайттар, биреанынныз айны болек-түнх, жүрдэ боюн будашылар, майды-даликтар көрүнүп. Ишке жана көрүнүп көрүнүп, салайттар

ТЭРИЙЕЛОР. ИННЭ ТЫНАН ХАРСЫБЫГА ЗАЙС ЭЗЭ ДЭМСОХ ЭЙЭЦ СЫНЫБЫГА, МАКТАЛЫНАН ТУШАБЫГ.

Кырлык, бинги келүү - сэбисөй быйнас юнигер арас қынапчалары көрсүбүт, ону тусран калбит дыоммут. Дыоммутун сарнээ хомуйбуттарын, оскуола обозлороңдайын, кырдачыны, дыхтагыны кытарты тэлгээ наажуус тэгин барыгын токорбуттуу; сударсынъява бурдук, жыныс нэргүүгүн толору телүүрбүт, фронтта комолоноербүт. Күнүүбүттүүн сыйналапсан, пенсия ылабыг, азак-шаш тиксөбүт. Аны ону бар дыоммут азинчалын

оңорбуга. Бұтынң ішінен дүйнөнинші орнынан күтілдік абыраш, 90-шынан доней бей-байбіттің ебонданған тәсілге айорбуга:

Түшбебит киң түгнүүт буулбут оскушлабыт, институттук колдукттардың кырдаңчаларга оруу комелено, олохутун чөнкөт сыйцаашар. Ошоюктор тимуревской хамсаанының кылгары тэрбийен комолюндор Бар дъюммүт утто санааларынан, комолорунан кынгитсан, оссо да спорсоду түп барабыт. Күн шайы саясанын азиньш тээ дъюммүттар барыж махсаа болыптынбыт. Барыгыннагар таңшылаш, узаки, кынган жорубуйаны, тус олохутугар дыслу барабыт! Альес бели сыйашынын, баша сана бергесдин!

Екатерина Семеновна, Сергей Григорьевич
СТАРЫХ ЧИТАЛИ

“Дуунам иэйиитэ” быыстапкаа

Алтынын 27 күнүнэр “Арчы” дызгигэр уран тарбахтаах Татьяна Никитична Григорьева-Башнева „Дуунам иэйиитэ” персональный быыстапкаа булган ааста.

Кини ор сыйшарга ишишин сыйшын индерээ, араас үчүгэй быысапкаарын, обуруонан, строеван писпиг оногуктарын, харлынапарын, ерүү сабынан байбыт танааны-сабын кини

сою, астына корер. Мустубут дыонто Татьяна Никитична бийрдилитен оногуктарын сишини уер-кото юхсозту. Бу уоруулэх дынадалга Чуралчы нафилогийн байысын сончалын болгуруустарга солбайжчы П.Е. Гуляев истиг эзэрдэтийн тэрээ. Ону тэнд Татьяна Никитичнаны кынга биирэг алтындын дүүгээрэ, тороптут кыргыттара, аймахтара кини

ташаныгар сүүрүйэн, истиг инирх түшүарын, тус эзэрхөгөрөн авылдар.

Татьяна Никитичнаа орүү сагаттан-санга иймийн киирэхээрээр, инициатор дааны сана оногуктарын дыонту-сэргийн уору, кинийн бийрбаштарин шаалтуруун.

Марфа НЕТРОВА.

2017 – улуска История сыла

Григорий Осмоловский – Чуралчы сиригэр

954. 156

2017 сый Чуралчы улувуугар История сыйынан билүүрүүлүү турар. Манина даңгатан, араас хабаанин тэрээнийнэр ынтынналларын күннүүгээ коробут, ааజын. Бу балык дылынга аасынг юм архынбын арылан, торообут түүлбөйт оюбүн умнудлаа биынынтынбайт түтээгээрин соргутэн ахтынанх.

Билээрин курдук, орбөлүссүйз инглийн Саха сирэ бин үксүү политический, идеологический дыналаларга буруйдаммыг дын сымкаа юлэн олпорор лойду унук сымтар мизгэтийн буолара. 1890–1896 с. оччооюу Бөотурууский улус Чуралчы салынан этигэр революционной-пропагандальыг үзүүгээ түбэснит иуучна сурүааччыга, Кининевский курууук аатынан бишебит народнической гумеуу кыгыттылааца Григорий Федорович Осмоловский (1858–1917) ишэн олоро сыйынбыга билүүр.

Г.Ф. Осмоловский (Савченко) Херсон куоракса пошта сулуусынагар үзүүлүр кини дын юргэнгээр төреөбүт. Манина баар учууталлары бэлэмнир семинарияны уэрзүүн бүгэрбүт. 1879 с. куорат уулуссазарын дын бываны утары еро туроуар революционной ис хоноондоо матырыйнналлары тарбата сыйдан тутуулубут. Оччооюу юм кытсанах соконуунан ол буруйн иши уон бисс сый каторга үзүүгээр бардара, ол кинийн булатыннахык Сибирьгэ олохуу яарыгын гына суутгаммыг. 1880 с. Григорий Осмоловский Орто Кара турмэтигэр (билинги Амурской убалаас сиригэр) кийбит; онно 1887 с. дын спорбуга билүүр, олтон 1890 с. Чуралчы сирин булбут.

Российской государственной библиотеке рукописистыры чинийн салашыгар Г.Ф. Осмоловский бу кинийн суруйут

дневниктээр, бинир тэтгэд дүүнүүгээ, аацайх хаарынкатаа хараллан сыйтар. Бу докумоониарга оччооюу Чуралчы күнисөн олоо ўираах дойдтуулан ислит дынтигэн-үүттэгэн тэйс сыйшар кини хараанын косторго дынны. «Олорор сирим Саха сирин башай да сэргэх муннуга, — дын Г.Ф. Осмоловский суруйар (иууччалынтан аяттар тъыбаана). — Дьюкууский куорактан Охотскайындыр суюл усун айланынхадаа баар Чуралчы күолгүн үрдүгээр турар. Куюхара дын үрэх иккын кытлынан гэнэйбит, сахалар да, иууччалар да тэндээг олонсуйан олпорор слизинизээрээ. Күолгэ ордук чутас томтор үрдүгээр танара дынээг усунна кини унгодаа баар. Атын томтордорго — ааజынгынтар усунна причетниктар дынтигэр, оскула, почтовай станция, дынадандаа усунна суруксугтар үзүүлир дынээрээ баалтар. Уопсайн отучта сана балыдана баар. Манина укэ бистар дынаданы шалбар олпоролор. Олохтохтор — араас ишнийнээгээрэн торутгох, ааజынгынтар усунна суруксугтар аягындыр тухо эмэ узбэх-хамнаасаа тиксээжбит дын ислит дын. Бу дайындарын торуут ханнаны да курдук — арыгы, хаарты, олохуу солиута суюх сыйынан буолар. Ол эрон сурун торуут — олохтох байшар чутасы олпорор бинир дойдтуулажгарын хабалаа юнгээрээр. Мии маны бойём да көрөн, олохтох экономикин чинийн эр да дын тывьгын билэбийн, — дын сурүвачы болижтийн.

Чуралчыга олпорон 1894 с. Г.Ф. Осмоловский баанынай содловистыгар кийбит гына сурулубут. Бу кинийн сирин Н.А. Витаневской, В.В. Ливадини, Э.К. Пекарской уо да а. политсынайштары кытла билсөн, мөнчиг И.М. Сибиряков үбүтээр тэрилийбит. Нуучча Императорской Географической уолгасстыбата Саха сирин чинийн эр экспедицийн үзүүгээр кытлындыг. Бу түнүнан М.В. Шихтин ынырынтын ити сый олтунуу ый сајана Н.А. Витаневской тириздибит.

Г.Ф. Осмоловский укэн булту уонна балыгы олохтох экономика бинир сурун салаштын курдук бары отгуттэн үерэлтийн. Экспедицияда кытлындын тумгүүнэн Э.К. Пекарской кытла бэлэмнээбийт «Якутский род до и после прихода русских» дын үзүүлэлт буолар. Олэрэн кинийн күнисөн олоо араас костүүлээрин бэлэглийн корен сурукка кийгэжбите билигийн ааజарга ордук юрхэзбийлэх курдук.

Холобур, Г.Ф. Осмоловский олохтох иууччалар сахалар угус бэлэх ортуулжин ынтыммынтарын обуулуур: «Манина дын иууччалар иууччалын биынылаах дынээр кийн сана балыданын сыйнары

тутгай олпоролор, — дын болижтийн. — Бу балыдан эмээ да куукана, эмээ да ышандытын корсер сир курдук тутгалиар. Кинийн сахалын-иууччалын монуоннаах таннастаахтар, оттон агаахтарын таннаа — мэддэн сахалын. Корустэхээрин, «Поговаривайт!» дын эзэрэгээгээр. Уопсайнан, эзбж саха тывьгын кийбит тъигындыр тутгалиар. Сиргэнэхээрин, «Пахай!», топиохторуна, «Ыычай!», оттон ыарыгын «Айай!» дын санга аялжалиар. Улуска олорон бэйэн да угус малы сахалын аягындыр гөржин халычын. Аригтар туюхуурга сахалын эбисинин сыйнаран сангарадилар, холобур, «Нойдешь дуу в церковь?», — дын. Сорох этилээр сахалынтын туроуор тулаасаа буоланиар иууччалын олохонтык инициалыэр. Холобур, «Арызынхын дуу?» дын ыйылтыха, «Куда леняется?» («Хания барыай?») — авт.) — дын эзинэтийнээр. Эзэтэр «не нуждаться» дын тиль «аахайбай» дын сунгана тутгалиар: «Я иду, а утки сидят у самого берега и нисколько не нуждаются».

Саха анын — бий этий, бутунуу армыга олпоролар саламалы, тийгээтийн, балыгы — бэрэс таптсан синийн кини ээ да барбат. Килиёби чайн ээ кытла синийн. Уопсайнан чугастык билсэн бардаа, антардас аска, таагаска уонна тылга ээс буулбакка, сахалыны бидан диритник дайыарын ойдлугүн. Уончаларытар дыри манинаа иууччалын олпороло сахалын ээс сангарадилар. Сахалын итээж, алтын, таагханы, сонгууну-кору да олохтох иууччалар борго тутгалиар. Онисохор бинир манинаа иууччалын ааజынтыа уон бисс сый ашарж отгүйгээр көргөн шадыбынтыг, сийнуунынан кынчырдаа буулбакка дын мизгэтийн ыйян турал олохтохтор юнсийнээр. Кинийн дынтигэр ынтынан арай сургуулээжээ буолуу — анын кини балыданын кордосут.

Манинаа иууччалар ортолоругар сахаларга, буоларын курдук, омуртуу эмээ баар. Уралын дын кинийн ыалыцар кинийн эрээ иууччалын ээс быдьардык уомсалыэр. Кинийн софуун иин, манинкын ыарыгыннын ардыгар корго тутгалиар. Бизчирэг мустан баран дынээрээр да, ышандылтар да бойж-байзээр эмиссийн тарбайнан юйсэн соунтар илэхээр.

Анын турал вийдөн көрдэхх, манинаа иууччалар кимизээ эмэ истиг сыйнарын билээрээри, холобура, ортолоругар, манин сахалын сирэйнтэн муннузарынан сыйнарын, ол кинийн уостарын даацан сыйнарын, — дын Г.Ф. Осмоловский этнографиян оттунан бэрг сээж бэлэгээнийнэрийн огорон халычын.

Нууччалар ортолоругар сахалынны сэргэ сахаларга иууччаларын юлбигт үзэсгээр бакаларын сурайашчы эмээ болижтийн корбут. Ол курдук, Нисхана сахалар суунчиларын, улахан күоско суюн тобетун бунаран синийн, бу үзэстэр кин Россия православийн үзүүн үорүйбүрээр хайдах курдук майгыннаабаттарын сургуулжин дуу сохнайан дуу бэлигтийн.

Лагтар бу суруктары кимизэх-туюхдаа ишан суркубуга чулкай билүүлж. Кумаацылар быыстарыгар Фрося дын энгийн таптлаах, биынтын, ыраах дойдтуулар халбэгт таптлыр донорутар суруктара баялшыр. Кинийн шалтар арилвартусхэмээ уралыны корбутун, арилварт мунтура суюх чулкайын түнүнши суруйар.

Осмоловский дневниктэгтийн XIX үйз бүтээх кынчынанын сахалын шлюхторун-дьянахтарын сорох ортуулж аацан бишикхээ сог. Ол курдук, оччооюу ас-үүс сыйнатын коронунг. Сурайашчын бэлэгээрин, 1890-с сыйнларга Дьюкууский куоракка бинир буутарын — 9 солик, бурдук — 1 солик, 20 харчын, кириинччо чай (үсээ) — 80 харчын, буукка бизээртээ (ол эзэтэр 12 лингэр) — 8 солик, эзитэр.

Манина сэргэ бу суруктарын оччоюю дынадын уорхж-билингэ тиксийнг саха дынно баялнарын аацан билүүнин. Ол курдук Г.Ф. Осмоловский кинийн чинийн эрэлтийнээр комолосут. Проконий Игнатьевич Сыромятников дын III Байнацайгай ишнийнээгээрэн торутгээх кинийн үтүү түнүнан ахтар. Кинийн шалтарын харахтаах, сыйтын-холуу, ортолаасаа кинийн талын түлгүүн түүччилж, холкуут иууччалын сангарар, ханынтын, суругу аацар, ол кинийн куоракка Колесов атынанынга улчийб ишиг суруйар.

1896 с. Г.Ф. Осмоловский Чуралчынан Дьюкууский куоракка кохиши кириен музейга үлчэвэб. Сотору союз Сибирьгэ олоруухан бодьоюу кынчын, 1900 с. Николаев куоракка (билинги Украина сирэ) тийинэ олохеийбут. Ол онно балай да танварынлахтын үлчээн, куорат куулбагын тийин үүтийн баран 1917 с. суюх буслбууга билүүлж.

Тумуктээн этихээ, XIX–XX үйзээр кирбийнээрээ тийинэ сыйныбыг политической ссыяка Чуралчыбыг сиригэр-үүтгээр эмээ билүүлжити Г.Ф. Осмоловский суруктара гуонуулушар. Килорга тийин суюн олоон юннитгэн бинийн түүлбобитигэр кийн түнүн талын, олхуу иккисээн кынчынан барбыг иууччалын суруйаччыгын уонна общественный деятелин олоюу улуснүүт историинийн бинир бийсээ кинийн кордналийн.

Семен МАКАРОВ, түүн үорхжээ

